

дова над ужасами тюрьмы. Большие текстовые «вырезки» касались отрицательной характеристики военной службы и военной среды.

Тем не менее, появление романа было воспринято как сенсация, и не только в России. Тема, затронутая Толстым, волновала весь мир. Во многих странах роман печатался в газетах и журналах. Уже в 1899 году он вышел отдельными изданиями в переводах на французский, немецкий (свыше десяти переводов почти одновременно), английский, сербо-хорватский и словацкий языки. Позднее последовали издания на других европейских и азиатских языках: шведском, финском, венгерском, болгарском, голландском, норвежском, итальянском, польском, испанском, японском, арабском, персидском, турецком, румынском, португальском, китайском.

Оба писателя, А.П. Чехов и Л.Н. Толстой, основательно изучали тему. Они расценивали как личную трагедию ссылку, каторгу, тюрьмы, Сибирь, переполненную заключёнными. После появления книги А.П. Чехова с научно-документальными записками «Из Сибири» и «Остров Сахалин» в 1895 году начались протесты прогрессивной общественности против жестокостей на «штрафном острове». Важным результатом стало открытие сахалинского отделения «Общества попечения о семьях ссыльно-каторжных» и основание трёх приютов для 120 детей. На проблемы каторжан и поселенцев Сахалина обратило внимание правительство. На остров была отправлена специальная комиссия, в состав которой входили представители министерства юстиции и главного тюремного управления.

Л.Н. Толстой в романе «Воскресение» показал всю гамму чувств бесправного арестанта и заметил, что лишь возможность заниматься любимым трудом частично облегчала участь заключённых. Читатели увидели, что большинство ссыльных обрекались на медленную, но верную смерть; что у заключённых погибали от болезней дети, что ссыльные при первом удобном случае бежали, становясь бродягами, и большая часть их погибала от холода, голода, болезней.

В своих произведениях лучшие русские писатели показали, что строй и система наказаний в России XIX века не только не уменьшали преступность, но способствовали появлению особо тяжких уголовных преступлений. Они увидели, какова истинная ситуация в мире судебной практики. Это способствовало тому, что был предпринят ряд мер, направленных на исправление недостатков тюремной системы в России. После громкого общественного резонанса произведений Толстого и Чехова правительство было вынуждено реформировать законодательство о содержании каторжан и ссыльных⁵².

МАДЭЛЯВАННЕ БЕЛАРУСКА-РАСІЙСКАГА КУЛЬТУРНАГА ДЫЯЛОГА

С.В. Снапкоўская (Мінск, Беларусь)

Актуальныя працэсы расійска-беларускай інтэграцыі, скіраваныя на збліжэнне нашых краін і народаў ў розных сферах жыццядзейнасці, ў тым ліку і ў навукова-культурнай. Відавочна, што абмен вопытам у наладжванні працэсаў фарміравання і развіцця міжкультурнага дыялога мае на мэце захаванне культурнай самабытнасці і разнастайнасці нашых народаў. Але гэты цяжкі шлях можа быць пераадолены толькі ў выпадку сумеснай працы беларускіх і расійскіх навукоўцаў. Галоўны напрамак гэткай дзейнасці прадугледжвае як рэтраспектыўны гісторыка-культурны аналіз, так і сучасныя тэндэнцыі развіцця навукі і культуры ў Беларусі і Расіі.

З мэтай уважлівага падыходу да раскрыцця акрэсленай праблемы паспрабуем разгледзець асноўныя тэндэнцыі развіцця сучаснага навукова-культурнага дыялога. Першапачаткова наратыў “дыялог” прадугледжваў размову паміж двума альбо некалькімі асобамі, але ў найноўшым навукова-культурным аспекце трактуецца як “размова на роўных”. А размова на роўных засноўваецца і на раўназначных умовах функцыянавання дыялогу. Наколькі роўныя гэтыя ўмовы міжкультурнага расійска-беларускага дыялога? Максім Багдановіч у 1914 г. паэт пісаў, што “Расія і Беларусь – гэта два самастойныя культурныя комплексы, якія з самага пачатку раслі і развіваліся незалежна адзін ад аднаго. Адрозніваючыся паміж сабою і па побытавых першаасновах, і па ўплывах, накіраваных звонку, і па падзеях далейшага гістарычнага жыцця, яны натуральна, прыйшлі да далёка не тоесных канчатковых вынікаў”. Адсюль відавочна і розная ступень культурных узаемаўплываў. На сучасным этапе у межах адзінай рускамоўнай культурна-інфармацыйнай прасторы расійскі комплекс дамінуе над беларускім. Зразумела, што ў расійскай і беларускай культуры маецца наяўнасць цэлага комплексу элементаў культурна-гістарычнага падабенства (гістарычны, этна-культурны, моўны, ідэнтычнасць, нацыянальная самасвядомасць і інш.).

⁵¹ Примеры искажения авторского текста, меняющие смысл в контексте романа в период публикации «Воскресения» в 1899 году в журнале «Нива»: у Толстого: «...вспоминался странный, обличающий начальство свободный старик», в журнале «Нива»: «...вспоминался хохот всей камеры над словами Евангелия»; у Толстого: «...Массы всегда обожают только власть», в «Ниве»: «Массы всегда грубы и неразвиты»; у Толстого: «...то на офицера, то на избитого арестанта с девочкой», в «Ниве»: «... на офицера в ожидании, чтобы с ним спарили арестанта с девочкой»; у Толстого: «... запахом испражнений», в «Ниве»: «...запахом дёгтя»; у Толстого: «... удручающий тифозный воздух», в «Ниве»: «...удручающий воздух».

⁵² В частности, 10 апреля 1906 года вышел Закон об упразднении сахалинской каторги.

Але ў дадзеным выпадку гатае падабенства заканамерна іграе на карысць мацнейшаму. Адсюль вынікае імкненне да ўніфікацыі нацыянальных каштоўнасцей. На нашу думку, за апошнія 20 гадоў у навукова-культурным асяроддзі Расійскай Федэрацыі сфарміраваліся дзве асноўныя тэндэнцыі навукова-культурнага беларуска-расійскага дыялога – акадэмічная і публіцыстычная. Акадэмічная тэндэнцыя базіруецца на ўліку нацыянальна-культурных інтарэсаў, этнічных асаблівасцей і скіравана на захаванне нацыянальнай ідэнтычнасці, асобнасці нацый і народаў. Акадэмічная тэндэнцыя даволі ўстойліва развіваецца праз дзейнасць Інстытута славяназнаўства і Інстытута Еўропы Расійскай акадэміі навук. Гэта тэндэнцыя знайшла адлюстраванне і ў дзейнасці Інстытута тэорыі і гісторыі педагогікі Расійскай акадэміі адукацыі. Навукоўцамі-педагогамі інстытута распрацаваны шэраг істотных метадалагічных праблем, і ў першую чаргу – гэта нацыянальныя каштоўнасці і ідэалы ў адукацыі. Паспяховы вынік гэткай дзейнасці забяспечваецца ўмацаваннем і развіццём шматгадовай традыцыі акадэмічных інстытутаў. Яе сутнасць у наступным: пераважае не персаналісцкая выбіральнасць, але наяўнасць і высокі ўзровень ведаў у даследаванні праблем гісторыі і тэорыі культуры. Гэты падставовы спосаб навуковай і педагогічнай дзейнасці забяспечвае паспяховасць вынікаў даследаванняў, што ажыццяўляюцца ў сучаснай навуцы і практыцы.

Праблематыка Інстытута славяназнаўства РАН, менавіта аддзела ўсходняга славянства, выдзяляецца актуальнасцю і навукова-тэарэтычнай значнасцю, што прадэманстравана напрамкамі дзейнасці і разнастайнымі праектамі. Напрамак “Механізмы фарміравання і спосабы праяўлення этнакультурнай ідэнтычнасці” тэрытарыяльна ўключае даследаванні Украіны, Беларусі і Польшчы і ставіць на мэце вывучэнне асаблівасцей фарміравання нацыянальнай самасвядомасці і эвалюцыі этнакультурнай ідэнтычнасці народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, а таксама даследаванне ролі і ўплыву як агульна-славянскай культурнай прасторы, так і дзяржаўнага фактара на іх станаўленне і развіццё.

У метадалагічным плане ў Інстытуце славяназнаўства зроблена немала. Акрамя тэарэтычнага абгрунтавання тэрмінаў “этнас”, “нацыя”, “этнакультурная прастора”, навукоўцамі інстытута выяўлены крытэрыі нацыянальнай ідэнтычнасці, паказаны механізмы ідэнтыфікацыі асобы ў розных гістарычных умовах, як унутранная і знешняя ідэнтычнасць і іерархія ідэнтычнасцей, так і рэгіянальная ідэнтычнасць. у даследаваннях раскрыта выяўленне этнакультурнай і нацыянальнай ідэнтычнасцяў ў гістарычных тэкстах, візуальных крыніцах і яго-дакументах, паказаны ўяўленні, характэрныя для розных сацыяльных слаёў насельніцтва. У рамках праекта навукоўцы ажыццявілі ґрунтоўнае параўнальнае вывучэнне народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, паказалі асобнае і агульнае ва ўмовах фарміравання этнакультурнай і канфесійнай ідэнтычнасці. Таксама ў выніку шматлікіх даследаванняў навукоўцамі былі развенчаны міфы аб нацыянальнай выключнасці і ахарактарызавана ўнікальнасць гістарычнага лёсу асобных народаў.

Праект “Усходнеславянскія этнакультурныя і рэлігійныя анклавы на прасторы Slavia Orthodox” (тэрмін для абазначэння культурна-моўных сітуацый у праваслаўных паўднёва- і ўсходнеславянскіх народаў) прадугледжвае аналіз гістарычных умоў фарміравання ўсходнеславянскіх этнакультурных і рэлігійных анклаваў, выяўленне міграцыйных працэсаў і міграцыйнай палітыкі ў адносінах да ўсходнеславянскіх перасяленчых груп. У шырокім гістарычным кантэксце разглядаюцца сацыялалітычныя, культурныя і моўныя працэсы ў паліэтнічным рэгіёне – стратэгіі ўзаемадзеяння анклаўнага насельніцтва з жыхарамі метраполіі. Аналізуюцца тэарэтычныя, метадалагічныя, ідэалагічныя, юрыдычныя асновы нацыянальна-культурнай палітыкі ў адносінах да цэлага шэрагу анклаўных груп. На тэарэтычным узроўні адбываецца пошук формаў захавання этнакультурнай ідэнтычнасці і стварэнне ўласных інстытуцый ў межах анклаваў (нацыянальныя школы, сродкі масавай інфармацыі, культурныя арганізацыі і г. д.). Распрацоўваецца праблема тыпалогіі анклаўных груп і пытанні тэрміналогіі іх абазначэння (анклаў, дыяспара, зямляцтва і г. д.). Адлюстраваны ўплыў знешняга фактара на ўмовы існавання ўсходнеславянскіх анклаваў. Адну з задач аўтары бачаць у параўнальным аналізе іншаславянскіх анклаваў на прасторы Slavia Orthodox.

Кіраўніцтва Інстытута Еўропы Расійскай акадэміі навук лічыць беларуска-расійскую навукова-культурную праблематыку вельмі актуальнай у сваёй навуковай дзейнасці. Інстытутам падтрыманы навуковы праект па падрыхтоўцы кнігі па Беларусі, дзе плануецца змяшчэнне цэлага раздзела «Расійска-беларускія культурна-камунікацыйныя ўзаемаадносіны». Змест раздзела прадугледжвае раскрыццё шэрагу актуальных праблем расійска-беларускіх узаемаадносін у галіне культуры, камунікацыі і інфармацыі. Аўтары бачаць сваю задачу ў выяўленні перадумоў і аб’ектыўных фактараў, якія збліжаюць нашы брацкія народы і дзяржавы ў культурна-камунікацыйнай сферы, як і таго, што перашкаджае іх збліжэнню. Асаблівая ўвага будзе нададзена пытанню фарміравання і развіцця культурна-гуманітарнага супрацоўніцтва з пачатку 1990-х гг. да нашых дзён. У гэтым плане беларускія навукоўцы апырэдзілі расійскіх вучоных і ў 2012 г. выдалі ґрунтоўнае навукова-тэарэтычнае даследаванне “Культура Беларусі: 20 год развіцця”. Праведзены гісторыка-культуралагічны аналіз аўтарскім калектывам дазваляе зрабіць выснову, што выданне істотна развівае сучасную навуку і культурную практыку Рэспублікі Беларусь.

У гісторыі духоўнай культуры і філасофскай думкі Беларусі важнае месца займае сфера ідэй, этычных каштоўнасцей і памкненняў, да якой перыядычна звярталіся і якую ґрунтоўна даследавалі айчынным навукоўцы. Менавіта да гэтай сферы адносяцца самасвядомасць і пазіцыя індывіда, магчымасці і шляхі

яго духоўнага самасцвярджэння, а таксама фактары маральнага станаўлення асобы праз далучэнне яго да культуры. Стратэгічнай мэтай Дзяржаўнай праграмы «Культура Беларусі» на 2016–2020 гг. з’яўляецца развіццё і эфектыўнае выкарыстанне культурнага патэнцыялу краіны, падтрымка культурных інавацый, захаванне і развіццё матэрыяльнай і нематэрыяльнай спадчыны.

Мноства розных ідэй і падыходаў, у тым ліку прапанаваных на нашай канферэнцыі, рэалізуецца перш за ўсё ў сферы адукацыі, якая разам са сферай культуры складае цэласны духоўна-маральны комплекс. Пагэтаму асноўная задача нашага схода бачыцца ў тым, каб сфармуляваць перспектывы пазіцыі, якія важна закласці ў адукацыйную праблематыку. Беларусь – шматнацыянальная і шматканфесійная краіна. Разнастайны гістарычны вопыт – часоў ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, савецкага часу і сучасны – прадугледжвае розныя падыходы да вырашэння праблем адукацыі.

Акадэмік Дз. С. Ліхачоў падкрэсліваў, што кожная культура мае свае каштоўнасці і павінна быць падтрымана перш за ўсё праз адукацыю. У разнастайнасці культур неабходна бачыць крыніцу развіцця. Але для гэтага мы павінны правільна ставіцца да адрозненняў і бачыць у іх крыніцу ўзбагачэння.

Праблемы суіснавання розных культур існуюць, і неабходна выпрацаваць падыходы да вырашэння гэтых пытанняў. Дырэктар Інстытута філасофіі РАН, акадэмік Гусейнаў вылучыў тэзіс, што глабальная культура ўжо сфарміравалася, пагэтаму мы павінны навучыцца жыць не толькі ў сваіх нацыянальных культурах, культурах малых этнасаў, у культуры вялікай этнічнай супольнасці, але і ў глабальных культурах. І тут спецыялісты ў адукацыйнай сферы павінны не толькі рэльефна акрэсліць прынцыпы і падыходы да гэтай праблемы. Вельмі важна даць навуковыя рэкамендацыі, каб знайсці канкрэтныя рашэнні праз змест сучаснай культуры і адукацыі.

Гэтаму важнейшаму напрамку ў сістэме выхавання Рэспублікі Беларусь трэба надаць трывалы грунт, распрацаваць маральныя арыенціры і навукова-метадычныя падставы, што і складае культурны змест нацыянальнай сістэмы адукацыі. Прыкладам можа служыць вучэбны дапаможнік "Культуралагічная думка Беларусі". Кніга створана на аснове аксіялагічнага падыходу, які імкнецца да плуралізму і выяўлення спектру каштоўнасцей у аснове чалавечых учынкаў, гісторыі і культуры [1, с.3]. Кожная гістарычная фармацыя характарызуецца наборам і іерархіяй спецыфічных каштоўнасцей, сістэма якіх выступае ў якасці найбольш высокага ўзроўню сацыяльнай рэгуляцыі. Каштоўнасці сістэмы фарміруюцца і трансфармуюцца ў працэсе гістарычнага развіцця грамадства. Ідэалогія беларускай дзяржавы прадугледжвае распрацоўку трывалай гісторыка-культурнай асновы жыццядзейнасці сучаснага соцыуму. Гэта выклікае неабходнасць распрацоўкі культуралагічнага абгрунтавання фарміравання сістэмы маральных каштоўнасцей у культуры Беларусі.

Паколькі каштоўнасці існуюць толькі ў адносінах да чалавека, то ў дадзеным падыходзе аксіялагічныя феномены суадносяцца з патрэбамі і інтарэсамі асобы. Аксіялагічны аналіз культуры служыць неабходнай перадумовай параўнальна-культурных даследаванняў. Яны ўключаюць параўнанне гістарычных традыцый у плане падабенства і адрознення сістэм каштоўнасцей, супастаўленне паміж стадыямі аксіялагічнай свядомасці грамадства і індывіда.

Выкарыстанне параўнальна-гістарычнага падыходу прадугледжвае грунтоўнае вывучэнне паходжання і фарміравання нацыянальнай культуры, тых ці іншых культурных з’яў у межах як аднаго этнасу, так і іх сукупнасці. Пры гэтым першапачаткова праводзіцца параўнальна-тыпалагічнае даследаванне асобных кампанентаў культуры этнасу, а таксама падобных кампанентаў у іншых роднасных культурах. У сучаснай заходняй культуралогіі параўнальна-гістарычны метады выкарыстоўваецца як метады культурнай тыпалогіі, які адмаўляе адзіныя заканамернасці гістарычнага развіцця і вылучае галоўным чынам не агульныя, а адметныя рысы ў культурах народаў свету. Дадзены метады дазваляе пашырыць магчымасці аксіялагічнага аналізу праблемы, вылучыць адметныя характарыстыкі маральных і нацыянальных каштоўнасцей, папулярызацыя якіх адбывалася ў беларускай культуры адзначанага перыяду, больш глыбока асэнсаванне мастацкіх тэкстаў. Гэты метады дае магчымасць раскрыць асаблівасці дынамікі фарміравання каштоўнасцей арыенціраў у грамадстве напярэдадні і падчас нацыянальна-культурнага адраджэння, правесці паралелі з аналагічнымі працэсамі ў замежнай культуралагічнай думцы.

Значнасць падрыхтоўкі навуковых распрацовак абумоўліваецца неабходнасцю комплекснага даследавання шляхоў трансляцыі этычных нормаў і прынцыпаў у сучасны культурна-адукацыйны працэс. Важна падкрэсліць, што менавіта праз нацыянальны змест маральных каштоўнасцей адбываецца самаідэнтыфікацыя беларускага народа. Сістэма маральных каштоўнасцей, сфарміраваная ў беларускай культуры на аснове багатай духоўнай спадчыны народа, задае нарматыўную праграму сацыяльных паводзін у грамадстве.

Адна з пастаўленых мэтай прадугледжвае вызначэнне магчымасцей рэалізацыі аптымальнай камунікатыўнай мадэлі, якая б забяспечыла захаванне і інтэграцыю беларускай культуры ў сусветную культурную прастору. Створаная намі рэтрэспектывная фрэймавая мадэль адукацыі распрацавана на аснове архіўных крыніц, прайшла апрацаванне ў вядучых расійскіх навукова-педагагічных выданнях і знайшла падтрымку сярод спецыялістаў. Мадэль скіравана на гарманізацыю спецыфічных нацыянальных і ўніверсальных інтэнцый у канкрэтным гісторыка-культурным працэсе [2, с. 212]. Фрэйм мы разглядаем як блок з канкрэтна-гістарычным альбо эталонным зместам. Вынік узаемадзеяння асноўных складаючых мадэліруемага працэса знаходзіцца ў прамой залежнасці ад зместа фрэймаў, што дазваляе на тэарэтычным

узроўні будаваць і абгрунтоўваць адукацыйную парадыгму. У якасці асноўных фрэймаў мадэлі выступаюць культурна-адукацыйная палітыка дзяржавы і нацыянальна-культурная спецыфіка дадзенага рэгіёна як кантэкстна-складаючыя ўмовы развіцця нацыянальнай сістэмы адукацыі. Мадэль адлюстроўвае ўзаемадзеянне зместа двух асноўных фрэймаў пад уздзеяннем знешняга і ўнутранага фактараў. Гэта дае магчымасць вызначаць асноўныя шляхі ўзаемадзеяння розных фактараў у канкрэтных нацыянальна-культурных рэаліях, прагназаваць развіццё адукацыі, скіраванай не на процістаянне, а на інтэграцыю нацыянальных суб'ектаў. На аснове намі распрацаванай і прадстаўленай у друку фрэймавай мадэлі важна падрыхтаваць адпаведныя метадыкі яе ўвядзення ў культурна-адукацыйную практыку Беларусі.

1. Снапкоўская, С. В. Культуралагічная думка Беларусі : вучэб. дапам. / С. В. Снапкоўская, К. У. Антановіч. – Мінск : РІВШ, 2017. – 216 с.
2. Снапковская, С. В. Развитие образования и педагогической мысли Беларуси: вторая половина XIX – начало XX вв. / С. В. Снапковская. – М.: ИТИП РАО, 2011. – 308 с.

ГЕРБ ВЕЛИКОЙ БРИТАНИИ: РЕГИОНАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ И ЭТНО-РЕЛИГИОЗНЫЙ КОНТЕКСТ

Ю.В. Романенко (Киев, Украина)

На государственном флаге Великой Британии изображены три креста, представляющие собой объекты для идентификации трех этносов содружества - англо-норманнов, шотландцев и ирландцев. При этом для Англии символом идентичности служит крест Святого Георгия, Ирландии - Святого Патрика, Шотландии - Святого Андрея (Первозванного). При этом только крест Георгия Победоносца (англо-норманнский) повернут в вертикальной проекции. Шотландский и ирландский кресты представляют собой смещенно-перевернутые изображения, напоминающие букву Х, вершины которой расположены симметрично углам квадрата.

Эти кресты выглядят одновременно как перевернутые, заземленные и плоскостные (расположенные, в отличие от англо-норманского креста, на плоскости). Топография заземленных крестов выбрана не случайно, поскольку отражает как религиозную гегемонию Англии, так и оценку религиозной идентичности шотландцев и ирландцев, которая визуальнo позиционируется как смещенная (инвертированная).

Собранные в британском содружестве этнические группы не просто имели различные менталитеты, но и по-разному понимали для себя смысл христианской этики: англиканцам была чужда не только бедность, но и сопряженная с этой бедностью гордость. Эту шотландскую гордость англичане, разумеется, признавали бы, если бы шотландцы были более состоятельными, что давало бы им право и основание быть гордыми.

Изучение бэкграундеров политических лидеров в истории Великой Британии показывает откровенное расхождение с риторикой еврооптимизма, либертизма и демократических ценностей. Британские элиты действовали прагматично, жестоко и без тех сентиментов, которые, обычно, служат гипнотической прелюдией к применению насилия либо обмана.

Английский историк Дж. М. Тревелльян в своей "Истории Англии" пишет о взаимоотношениях англичан и шотландцев следующее: "...Шотландец был или якобитом, или пресвитерианином, и в обоих этих случаях вызывал отвращение у четырех из каждых пяти англичан. И англичанин любой религии или вообще неверующий возмущался или забавлялся суровостью светской дисциплины шотландской церкви.

Солдаты Кромвеля в дни, когда он господствовал в Шотландии, насмехаясь над порядками церкви, часто садились на «позорный стул» в приходских церквях; а во времена Анны это орудие морального преобразования было так же чуждо свободному духу английских диссидентских сект, как оно было чуждо скромному авторитету англиканского деревенского священника.

Кэлами, вождь английских неконформистов, во время своей поездки, предпринятой в 1709 году с целью сближения с шотландскими пресвитерианами, оскорбил церковную ассамблею, назвав некоторые ее действия «возрожденной инквизицией».

И независимо от всех вопросов политики и религии лишенному воображения англичанину казалась смешной национальная и личная гордость шотландца, если она сочеталась с бедностью. Для английского купца, носившего одежду из тонкого сукна, казалось абсурдом, что джентльмен может быть гордым, хотя он и бедно одет. И шотландец, когда он на каждом шагу сталкивался с этим вульгарным презрением, становился только более молчаливым и более непреклонным.

Шотландцы действительно смотрели на англичан с угрюмым отвращением, как на кичившихся своим богатством и спесивых соседей. Народная поэзия, традиция, история, имевшие сильное влияние на одаренную воображением и эмоциональную расу, – все указывало на Англию как на древнего врага. Постоянно возобновляющиеся на протяжении четырех веков войны с южанами составляли сюжет шотландских легенд и баллад. Едва ли в древнем королевстве найдется селение, жители которого не могли бы рассказать, как англичане его сжигали..."[1, с.108].

Иудео-меркантилистский акцент пуританизма был несовместим ни с аскетическим миропониманием, ни с толерантностью по отношению к слабым, что способствовало его превращению в "законничество